ئەلفرێد ئادلەر

د. کەریم شەریف قەرەچەتانی
(زانکۆی سەلاحەدین - کۆلێژی پەروەردە)

پێشەکی

ئەگەر بمانەوێت بە باشی لە تیۆرەکان بگەین، ئەوا دەبێت شارەزای ئەو کەشوهەوا و بارودۆخ و سەردەمە بین کە تێیدا لە دایک بووە، لەبەر ئەوەی هەر کات و سەردەمێک فاکتەر و ڕووداو و کاریگەری تایبەت بەخۆی هەیە و شوێن پەنجەی خۆی لەسەر بیروباوەڕ و بیرکردنەوەی تاکەکانی دەبێت. بۆ نموونە تیۆرەکانی شیتەڵکردنەوەی دەروونی کە (فرۆید) و (یۆنگ) دایانڕشت، لە کەشوهەوا و بارودۆخێکدا لە دایک بوون کە کاریگەری فیزیا و بایۆلۆژی بەشێوەیەکی تایبەتی و سروشتزانی (علم الطبیعة) بەشێوەیەکی گشتی لەسەر بیرکردنەوەی تاکەکانی ئەو سەردەمە (واتە سەدەی نۆزدەیەم) زۆر زۆر بوون، کە بەو شێوەیە سەیری مرۆڤ دەکرا کە سیستمێکی ئاڵۆز و ئاوێتەیە لە وزە و لە ڕێگەی پێوەندی لەگەڵ جیهانی دەرەوە پارێزگاری لەخۆی دەکات. مەبەستی سەرەکیش لەو پێوەندییە بریتییە لە مانەوە و زۆربوونی جۆر و گەشەکردنی بەردەوام و پێشکەوتنی مرۆڤ. لە هەمان کاتیشدا هەموو جۆرە پرۆسە دەروونییەکانی تر کە کەسایەتی پێک دەهێنن، لە خزمەتی ئەو ئامانجەدان، بەپێی تیۆری گەشەکردن، هەندێک لە کەسایەتییەکان زیاتر گونجاوتر و بەتواناترن و باشتر دەتوانن ئەو کارە ئەنجام بدەن، هەر ئەم بۆچوونانە بوون کە کاریگەرییان لەسەر (فرۆید) و

(یۆنگ) هەبوو. لە بەرانبەر کاریگەری بایۆلۆژیا و فیزیا و زانستە سروشتییەکاندا، بۆچوون و ڕێبازێکی تر هاتە گۆڕەپان و بە پێچەوانەی ڕاڤەکردنی فیزیکی و بایۆلۆژی لێکدانەوەی ڕەفتاری مرۆڤی دەکرد. لە کۆتایی ساڵەکانی سەدەی نۆزدەیەم هەردوو زانستی کۆمەڵزانی و ئەنترۆپۆلۆژی سەریان هەڵدا و زۆر بە خێرایی سەرنجی توێژەر و زانا و ڕۆشنبیرانیان بۆ لای خۆیان ڕاکێشا و جەختیان لەسەر گرنگی فاکتەرە کۆمەڵایەتیەکان دەکردەوە و لەو بیروڕایەدا بوون کە مرۆڤ دەرئەنجام و بەرهەمی ئەو کۆمەڵگاو داو و دەزگا کۆمەڵایەتیانەیە کە تێیدا دەژی و کەسایەتییەکی کۆمەڵایەتییە زیاتر لەوەی کەسایەتییەکی بایۆلۆژی بێت. ئیتر وردە وردە ئەم بۆچوونە کۆمەڵایەتیانە بۆ ناو بواری سایکۆلۆژیا دزەیان کرد و ڕەنگدانەوەی خۆیان هەبوو، بوونە هۆی کەمکردنەوەی کاریگەری بایۆلۆژیا و فیزیا و هۆکارە بۆماوەییەکان، ژمارەیەک لە دەروونزانانی بواری شیتەڵکردنەوەی دەروونی لە پرانسیپە سەرەکییەکانی شیتەڵکردنەوەی دەروونی و لێکدانەوەکانی (فرۆید) و (یۆنگ) هەڵگەڕانەوە و بە گومان بوون لە ڕۆڵی سەرەکی پاڵنەرە بایۆلۆژی و بۆماوەییەکان و پشتگوێ خستنی فاکتەر و هۆکارە کۆمەڵایەتیەکان. هەر لەبەر ئەوە دووبارە دەستیان کرد بە دووبارە داڕشتنەوەی پرانسیپەکانی شیتەڵکردنەوەی دەروونی لەژێر ڕۆشنایی ئەم ڕێبازە کۆمەڵایەتییە. چوار کەڵە دەروونزانی بەناوبانگی بواری شیتەڵکردنەوەی دەروونی پێشڕەوییان کرد بۆ داڕشتنەوەی شیتەڵکردنەوەی دەروونی و گرنگیدان بە هۆکار و فاکتەرە کۆمەڵایەتیەکان، ئەوانیش بریتی بوون لە (ئادلەر و کارین هۆرنی و ئیریک فرۆم و هاری سلیڤان)، بەڵام لەناو هەر چواریاندا (ئەلفرێد ئادلەر) بە گرنگترین و سەرەکیترین دەروونزان دادەنرێت بۆ دامەزراندنی بۆچوون و ڕێبازی دەروونی و کۆمەڵایەتی نوێ بۆ لێکدانەوە و ڕاڤەکردنی ڕەفتار و هەڵسوکەوتی مرۆڤ. لەبەر ئەوەی هەر لە ساڵی (١٩١١) دژی بۆچوونەکانی فرۆید وەستاو ناکۆکی کەوتە نێوانیان و بۆچوونەکانی فرۆیدی لە بارەی سێکس و گرنگی لە کەسایەتی مرۆڤدا ڕەت کردەوە، هەر لەبەر ئەوەش بوو دەستی کرد بە دانانی تیۆرێکی تایبەت بەخۆی بەناوی (سایکۆلۆژیای تاکی - علم النفس الفردي)، کە لەسەر دوو کۆڵەکەی سەرەکی بونیادی نا، کۆڵەکەکانیش بریتی بوون لە حەز و گرنگی و ئارەزووە کۆمەڵایەتییەکان و کارکردن لەپێناوی سەرکەوتن.

ئادلەر و سایکۆلۆژیای تاکی

ئەلفرێد ئادلەر لە ساڵی (١٨٧٠) لە ڤیەننا لە دایک بوو. لە ساڵی (١٩٣٧) لە سکۆتلەندا کۆچی دوایی کرد. ئادلەر لە ساڵی (١٨٩٥) مۆڵەتی پزیشکی لە زانکۆی ڤیەنا وەرگرت و لەسەرەتادا پسپۆڕی لە نەخۆشیەکانی چاودا وەرگرت، دوای ئەوەی ماوەیەک لەبواری پزیشکی گشتیدا کاری کرد ئینجا دەستی کرد بەکارکردن لە بواری دەروونزانیدا، ئادلەر یەکێک بوو لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی ڤیەننا بۆ شیتەڵکردنەوەی دەروونی و دواتریش بۆ ماوەیەک بوو بە سەرۆکی ئەو کۆمەڵەیە، بەڵام دوای ماوەیەک کەوتە ناکۆکی لەگەڵ فرۆید و هاوەڵانی لە (کۆمەڵەی ڤیەننا)، دوای قووڵبوونەوەی ناکۆکییەکان، داوای لێکرا کە بیروبۆچوونەکانی لە کۆمەڵە باس بکات، دوای باسکردنی بیروبۆچوونەکانی لە لایەن ئەندامانی کۆمەڵەکەوە ڕووبەڕووی ڕەخنەی زۆر توند بووەوە، ئەویش لەبەر ئەوە لە ساڵی (١٩١١) وازی لە سەرۆکایەتی کۆمەڵەی ڤیەننا هێناو دوای چەند مانگێک لەو ڕووداوە بۆ یەکجاری هەموو پێوەندییەکانی خۆی لەگەڵ شیتەڵکردنەوەی دەروونی (فرۆید) پچڕی و تیۆرێکی تایبەت بەخۆی بونیاد نا، بەناوی (سایکۆلۆژیای تاکی) کە زۆر لایەنگر و دۆستی لە زۆربەی وڵاتانی جیهان بۆ لای خۆی ڕاکێشا.

ئادلەر زۆر بە ئاشکرا دژی ئەو گریمان و بۆچوونەی فرۆید وەستا، کە دەڵێ ڕەفتار و هەڵسوکەوتی مرۆڤ لەلایەن ڕەمەکی بۆماوەیەکی (غرائز فطرية)وە دەجووڵێندرێ، لە هەمان کاتیشدا ئەو بۆچوونەی یۆنگ ڕەت دەکاتەوە کە لەو بڕوایەدایە ڕەفتار و هەڵسوکەوتی مرۆڤ لەلایەن جۆرە سەرەتاییە بۆماوەییەکانەوە (أنماط أولية فطرية) کۆنترۆڵ دەکرێت، بە پێچەوانەی ئەوانەوە (ئادلەر) لەو بڕوایەدایە کە پاڵنەر و هۆکارە کۆمەڵایەتییەکان ڕەفتار و هەڵسوکەوتی مرۆڤ دەجووڵێنن و بەرپرسیارن لێی، واتە مرۆڤ خۆی بە کەسانی ترەوە گرێ دەدا و حەز و ئارەزووی هاوکاریکردن

و یارمەتیدانی کەسانی تری هەیە و بەرژەوەندی کەسانی تر دەخاتە پێش بەرژەوەندی خۆیەوە. ئادلەر لەو بڕوایەدا نییە کە مرۆڤ لە ئەنجامی بەکۆمەڵایەتیکردن و پەروەردەوە دەبێت بە بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتی، بەڵکو ئەو حەز و ئارەزووە کۆمەڵایەتییەی بۆماوەییەوە هەر لەدوای لە دایک بوونەوە خاوەنییەتی کەواتە دەتوانین بڵێین (ئادلەر)یش وەک فرۆید و یۆنگ بۆچوونی بۆماوەیی هەیە، واتە بە بڕوای هەرسێکیان مرۆڤ سروشتێکی بایۆلۆژی هەیە و بەرپرسە لە دروستکردنی کەسایەتی، بەڵام جیاوازی نێوانیان ئەوەیە کە فرۆید جەختی کردبووە سەر (سێکس) و (یۆنگ)یش جەختی کردبووە سەر جۆرە سەرەتاییە بۆماوەییەکان و ئادلەریش سوور بوو لەسەر گرنگی حەز و ئارەزووی کۆمەڵایەتی، هەر ئەم گرنگیدانەی (ئادلەر) بە حەز و ئارەزووی کۆمەڵایەتی (إلاهتمام الاجتماعي) هۆکاری جیابوونەوەی ئادلەر و فرۆید بوو، لەبەر ئەوەی ئەم لایەنە گرنگە لەلایەن (فرۆید) و (یۆنگ)ەوە پشتگوێ خرابوو. ئەوەی جێگەی ئاماژە بۆ کردنە ئەوەیە کە گرنگترین و بە بایەخترین کاری (ئادلەر) لە بواری سایکۆلۆژیادا ئەوەبوو کە سەرنجی توێژەر و پسپۆڕانی دەروونی بۆ لای گرنگی هۆکار و فاکتەرە کۆمەڵایەتیەکان ڕاکێشا. یەکێکی تریش لە داهێنان و بەشدارییەکانی ئادلەر ئەوەبوو کە چەمکی خودی داهێنەر (الذات الخلاقة)ی هێنایە ناو بواری تیۆرەکانی کەسایەتییەوە. بە پێچەوانەی (من) لەلای فرۆید کە لە کۆمەڵێک پرۆسەی سایکۆلۆژی پێک دێت و لە خزمەتی مەبەست و مەرامەکانی ڕەمەکە بۆماوەییەکانە، (خود) لەلای ئادلەر سیستەمێکی خودی و کەسی زۆر گرنگە و شارەزایی و ڕاوبۆچوونەکانی مرۆڤ ڕاڤە و لێکدەداتەوە و مانای خۆیان دەداتێ. هەروەها لەلایەکی تریشەوە (خود) بەدوای ئەو زانیاری و شارەزاییانەدا دەگەڕێت کە یارمەتی تاک دەدات بۆ ئەوەی شێوازی تایبەتی دانسقەی خۆی لە ژیاندا بۆ بێتەدی. ئینجا ئەگەر ئەو زانیاری و شارەزاییانە لە جیهانی دەرەوەدا دەست نەکەوتن، ئەوا ئەوکاتە (خود) هەوڵ دەدات کە دروست و خەڵقیان بکات. لە ڕاستیدا ئەم چەمکی (خودی داهێنەر)ە لە شیتەڵکردنەوەی دەروونیدا نوێیە و هەوڵدانێک بوو بۆ دانانی لە جێگەی پێداویستییە بایۆلۆژی و وروژێنەرە دەرەکییەکان کە بەردەوام فرۆید و هاوەڵانی و ژمارەیەکی تر لە دەروونزانان هەوڵیان دەدا لە ڕێگەیانەوە جووڵە و کارکردنی کەسایەتی مرۆڤی لێک بدەنەوە.

ئادلەر ئەو بۆچوونەی یۆنگ ڕەت دەکاتەوە کە لەو بڕوایەدایە ڕەفتار و هەڵسوکەوتی مرۆڤ لەلایەن جۆرە سەرەتاییە بۆماوەییەکانەوە کۆنترۆڵ دەکرێت

شایانی ئاماژە بۆکردنە یەکێکی تریش لە خاسیەت و ڕەهەندەکانی تیۆرەکەی (ئادلەر) کە جیایشی دەکاتەوە لە فرۆید و هاوەڵەکانی، گرنگیدانی ئادلەرە بە تاکایەتی و تایبەتمەندێتی کەسایەتی. ئادلەر لەو بڕوایەدا بوو کە هەموو کەسێک داڕێژراو و پێکهاتەیەکی دانسقە و بێ هاوشێوەیە لە کۆمەڵێک پاڵنەر و سیمات و حەز و ئارەزوو و بەها، هەر چ کردار و ڕەفتارێکیش تاک بە ئاکامیان بگەیەنێ، ئەوا تایبەتمەندی و شێوازی تایبەتی خاوەنەکەی پێوە دیارە و زۆر جیاواز دەبێت لە کردار و ڕفتاری یەکێکی تر، لەبەر ئەوەی هەرکەسە و لە ژیان خاوەنی شێوازی تایبەتی خۆیەتی.

وەک لە پێشتریش ئاماژەمان بۆ کرد، ئادلەر زۆر لە نرخ و گرنگی ڕەمەکی سێکسی فرۆیدی کەم کردۆتەوە و لەو بڕوایەدابوو کە مرۆڤ هەر لە سەرەتاوە بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتیە نەک بوونەوەرێکی سێکسی، واتە حەز و ئارەزووە کۆمەڵایەتییەکان نەک سێکسیەکان دەیجووڵێنێ و گرنگیان لەسەر ڕەفتار و هەڵسوکەوتی هەیە، هەروەها ئەو کەم و کورتی و هەستکردن بە کەمیەی کە هەیەتی تەنیا تایبەت نییە بە لایەنی سێکسی، بەڵکو درێژ دەبێتەوە و سەرتاپای لایەنەکانی تری کەسایەتی دەگرێتەوە، واتە لایەنە جەستەیی و دەروونیەکانیش. مرۆڤ بەردەوام لە هەوڵی ئەوەدایە کە شێوازێکی تایبەت بەخۆی هەبێت لە ژیاندا و لەم هەوڵدانەشدا پاڵنەرە سێکسیەکان ڕۆڵی لاوەکی نەک سەرەکی دەبینن. لە ڕاستیشدا ئەو ڕێگایەی کە لەمیانەیەوە پێداویستیە سێکسیەکانی تێر دەکات، لەلایەن شێوازی تایبەتیەوە لە

ژیان دیاری دەکرێت نەک بە پێچەوانەوە، ئەم بۆچوونەی ئادلەر لە بارەی سێکس و کەمکردنەوەی لە نرخ و هێنانە خوارەوەی لەو تەخت و پلەوپایەی کە فرۆید بۆی دیاری کردبوو، لەلایەن زۆر کەسەوە بە گەرمی پێشوازی لێکرا.

لەلایەکی تریشەوە ئادلەر هەست (شعور)ی کرد بە سەنتەری کەسایەتی، واتە بە بڕوای ئادلەر، مرۆڤ بوونەوەرێکی هەستیە و هۆکار و سەرچاوەی ڕەفتار و هەڵسوکەوتەکانی خۆی دەزانێ و لە هەمان کاتیشدا هەست و درک بە کەم و کورتیەکانی خۆی دەکات، ئەو ئامانجانەی کە هەوڵیان بۆ دەدات. لەوەش زیاتر مرۆڤ هەست بە (خودی) خۆیشی دەکات و توانای نەخشە و پلان دانانیشی هەیە و دەتوانێ ئاراستە و شێوازی کار و فەرمانەکانیشی دیاری بکات، کە ئەمەش پێچەوانەی تەواوی بیروبۆچوونەکانی فرۆیدە کە لەو بڕوایەدا بوو هەست ڕۆڵی زۆر کەم و لاوازە و کێش و بوونی لەچاو نەستدا (لاشعور) هەر نییە.

ناوەڕۆک و جەوهەری تیۆرەکەی ئادلەر

تیۆرەکەی ئادلەر یەکێکە لە تیۆرە سادەکان و لە ڕێگەی ژمارەیەک چەمکی دیاریکراوەوە کەسایەتی مرۆڤ ڕاڤە دەکا، دەتوانین لە ڕێگەی ئەم چەمک و خاڵانەی لای خوارەوە تاڕادەیەکی باش شارەزای تیۆرەکەی (ئادلەر) ببین:

١- ئامانجە کۆتاییە وەهمیەکان

دوای ماوەیەکی کەم لەجیابوونەوەی ئادلەر و فرۆید، ئادلەر دەکەوێتە ژێر کاریگەری فەلسەفە و بۆچوونەکانی هانز ڤایهینگەر «Hans Vaihinger» بەپێی فەلسەفە و بۆچوونەکانی (ڤایهینگەر)، مرۆڤ لەسەر کۆمەڵێک بیروباوەڕی وەهمی و خەیاڵی دەستکرد دەژی کە هیچ وێنە و هاوشێوەیەکی لەژیانی واقیعیدا نییە، لەوانە (هەموو مرۆڤ یەکسانن و بە یەکسانی و بەبێ جیاوازی دروستکراون) (ئەمانەت و دەستپاکی باشترین ڕێگایە) (ئامانج پاکانە بۆ شێواز دەکات). بە بڕوای (ڤایهینگەر) ئەم وەهم و خەو و خەیاڵە دروستکراوانە یارمەتیدەری مرۆڤن و توانا و هێز و گوڕی تایبەتی دەدەنێ بۆ ئەوەی بەرەنگاری واقیع ببێتەوە، هەر چ کاتێکیش پێویستی پێیان نەما و گرنگییان نەما، ئەوا مرۆڤ دەتوانێت وازیان لێبهێنێ، ئینجا ئادلەر ئەم بیروباوەڕە فەلسەفیەی (ڤایهینگەر)ی قۆستەوە و لەگەڵ تیۆر و شێوازەکەی خۆی گونجاندی. وەک دەزانین فرۆید گرنگییەکی زۆری بە هۆکار و ڕەمەکە بایۆلۆژی و بۆماوەییەکان و ڕووداو و بەسەرهاتەکانی قۆناغی منداڵی دابوو و بە هۆکار و سەرچاوەی بونیادنانی کەسایەتی لە قەڵەم دەدا، بەڵام ئادلەر لەمیانەی فەلسەفە و نووسینەکانی (ڤایهینگەر)ەوە ئەوەی بۆ دەرکەوت کە ئەو بۆچوونەی فرۆید ڕاست نییە و چارەنووسی مرۆڤ پەیوەست نییە بە ڕابردوو و ڕووداوەکانییەوە، بەڵکو پەیوەستە بە داهاتوو و پێشبینیەکانی. واتە ئەگەر کەسێک ئەو بڕوایەی لەلا دروست بوو، بڕوای وابوو کە بەهەشت هەیە و پاداشتی باوەڕدارانە و دۆزەخیش لانە و جێگای خودانەناسانە، ئەوا ئەو بیروباوەڕەی کاریگەری زۆری لەسەر ڕەفتار و هەڵسوکەوتی دەبێت، ئینجا بە بۆچوونی ئادلەر ئەم ئامانجە وەهمیانە هۆکاری خودی و ناوەکین بۆ ڕووداوە دەروونیەکان، ئادلەریش وەک یۆنگ لەو بڕوایەدایە کە تیۆرەکەی فرۆید بەپێی پرانسیپی هۆکارەکان (العلیة) کە لە ڕابردوودان کاردەکات، بەڵام تیۆرەکەی ئەو (واتە ئادلەر) بەپێی پرانسیپی مەبەست و ئامانج (الغائیة) کە لە داهاتوودایە کاردەکات. واتە بە بۆچوونی (ئادلەر) ناتوانین لە ڕێگەی هۆکار و هێز و پاڵنەر و ڕەمەکەکانەوە لێکدانەوە و ڕاڤەی ڕاست و تەواو بۆ ڕەفتار و هەڵسوکەوتی مرۆڤی بکەین، بەڵکو تەنیا دەتوانین لە ڕێگەی ئامانجی کۆتاییەوە ئەو کارە بکەین، لەوانەشە ئەو ئامانجی کۆتاییە وەهم بێت، واتە نموونە و هیوا و ئاواتێکە مرۆڤ بەهیچ شێوەیەک پێی ناگات، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر جووڵێنەرێکی گرنگە و کاریگەری خۆی لەسەر مرۆڤ هەیە و هەر لە ڕێگەی ئەویشەوە دەتوانین لێکدانەوە و ڕاڤەی کۆتایی ڕەفتار و هەڵسوکەوتی پێبکەین، بەڵام نابێت ئەوەشمان لەیاد بچێت کە ئادلەر لەو بڕوایەدایە کە مرۆڤی ئاسایی و ساغ و دەروون دروست لەکاتی پێویستدا دەتوانێت خۆی لەدەست ئەو جۆرە ئامانجە وەهمیانە ڕزگار بکات و ڕووبەڕووی واقیع ببێتەوە، بەڵام مرۆڤی نەخۆش و دەمارگیر و عەسەبی ناتوانێت بەم کارە هەڵبستێت.

٢- هەوڵ و کۆشش لەپێناوی سەرکەوتن

باشە ئامانج و مەبەستی کۆتایی، واتە دوایەمین هیوا و ئاواتی مرۆڤ چییە کە بەردەوام هەموو کەس هەوڵی بۆ

لە داهێنان و بەشدارییەکانی ئادلەر ئەوەبوو کە چەمکی خودی داهێنەری هێنایە ناو بواری تیۆرەکانی کەسایەتییەوە

دەدەن و وا لە کەسایەتی دەکات کە بگاتە سەقامگیری و تایبەتمەندێتی خۆی؟ لە هەنگاوی یەکەم ئادلەر گەیشتە ئەو بڕوایەی کە ئەو ئامانجە شەڕخوازییە (العدوان) زۆر لە سێکس گرنگترە، بەڵام دوای ماوەیەک ڕاوبۆچوونی گۆڕی و لە هەنگاو و قۆناغی دووەم گەیشتە ئەو بڕوایەی کە ئامانجی کۆتایی (ویستی هێزە) (إرادة القوة)، بەڵام لەسەر ئەو بڕوایەش نەماو لە قۆناغی سێیەمی بیروبۆچوونی گەیشتە ئەو بڕوایەی کە دوایەمین ئامانج و مەبەست بریتییە لە هەوڵ و کۆشش لە پێناوی سەرکەوتن. کەواتە بیرکردنەوەی ئادلەر لە بارەی دوایەمین ئامانج و مەبەستی مرۆڤ لە ژیان بە سێ قۆناغدا تێپەڕی ئەویش ئەوەیە (کە شەڕخواز و دەستدرێژی کار بێت، و بەهێز و گوڕ و تین بێت، هەروەها سەرکەوتوو بێت).

ئادلەر ئەوەشی ڕوون کردۆتەوە کە مەبەستی لە سەرکەوتن، پلە و پایەی کۆمەڵایەتی یان سەرکردایەتی و دەسەڵاتی کۆمەڵایەتی نییە، بەڵکو مەبەستی لەسەرکەوتن وەک چەمکی (خود)ی یۆنگ و پرانسیپی (هێنانەدی خود) (تحقیق الذات)ی گۆلدشتاین وایە، واتە کار و هەوڵدانە بۆ گەیشتن بە کەمالی تەواو و بێ کەم و کورتی، جۆرێکە لە گەورەترین پاڵنەر بۆ پێشەوە، بەڵام لێرەدا پرسیارێک قووت دەبێتەوە، ئەویش ئەوەیە، باشە ئەم هەوڵدان و کۆششە بۆ سەرکەوتن و گەیشتن بە کەمالە لەکوێوە دێت؟ لە وەڵامدا ئادلەر دەڵێت ئەوە بۆماوەییە و بەشێکە لە ژیان و سروشتی مرۆڤایەتی، لە ڕاستیدا هەرخۆی ژیانە نەک بەشێک بێت لە ژیان. واتە هەر لەکاتی لە دایک بوونەوە هەتا مردن ئەم هەوڵ و کۆششە بۆ سەرکەوتن و گەیشتن بە کەمال لەگەڵ مرۆڤدایە، لە قۆناغێکی نزمەوە بۆ قۆناغێکی بەرز و دواتر بەرزتری دەبات و وەک داینەمۆیەک کاریگەری لەسەر بزواندن و جووڵاندنی مرۆڤ هەیە، واتە هەموو پاڵنەرێک هێز و گوڕ و تین لە (هەوڵدان لەپێناو سەرکەوتن) وەردەگرێت. لەلایەکی ترەوە ئادلەر دان بەو ڕاستیەدا دەنێت کە هەوڵ و کۆشش کردن لەپێناو سەرکەوتن بە هەزارەها شێواز و ڕێگا گوزارشت لەخۆی دەکات، واتە هەرکەسە و شێواز و ستایلی تایبەت بەخۆی هەیە بۆ گەیشتن بە کەمال و سەرکەوتن، بۆ نموونە کەسی نەخۆش و دەمارگیر و عەسەبی لەپێناو ڕێزگرتنی خود و هێز و گەورەیی و لووتبەرزی تێدەکۆشێت، بەواتایەکی تر لەپێناوی ئامانجی تایبەتی و خۆپەرستیدا تێدەکۆشێت، بەڵام مرۆڤی ئاسایی و ساغ و دەروون دروست لەپێناوی ئامانجە گشتی و کۆمەڵایەتیەکاندا تێدەکۆشێت، بەڵام چۆن بە وردی شێوە و شێوازە تایبەتی و دیاریکراوەکانی (هەوڵدان لەپێناوی سەرکەوتن) لەلای تاک دەردەکەوێت؟ بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە دەبێت شارەزا و ئاگاداری چەمکی (هەستکردن بەکەمی) ئادلەر ببین، تا لە ڕێگەیەوە شارەزای بواری دەروونی و ڕەفتاری تاکەکانی ببین (هول و لندزی).

هەستکردن بە کەمی و قەرەبووکردن

پێش ئەوەی ئادلەر بێتە گۆڕەپانی دەروونییەوە، واتە کاتێک هێشتا کاری پزیشکی گشتی دەکرد، گرنگی زۆری بە بیرۆکەی (کەم و کورتی جەستەیی و ئەندامی) و چۆنێتی قەرەبوو کردنەوەی دەدا هەر لەو کاتەوە بەردەوام بەدوای وەڵامی ئەو پرسیارەدا دەگەڕا کە هۆی چییە و لەبەرچی مرۆڤ تووشی ئازار، یان نەخۆشییەکی دیاریکراو دەبێت و بەشێکی لەشی، یان ئەندامێکی دیاریکراوی تووشی دەبێت و بەشەکانی تری تووش نابێت، لەکاتێکدا کەسانی تر بەشێکی تریان تووشی نەخۆشی دەبێت؟ بۆ نموونە هەندێک کەس تووشی نەخۆشی دڵ دەبن، بەڵام هەندێکی تر تووشی نەخۆشی سی یان سنگ یان گەدە دەبن، واتە نەخۆشییەکان لەیەکێکەوە بۆ یەکێکی تر جیاوازن، بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە ئادلەر گەیشتە ئەو بڕوایەی کە هۆی سەرەکی ئەوەیە کە ئەو بەش و ئەندامەی تووشی نەخۆشی دەبێت، کەم و کورتی تێدایە و وەک بەش و ئەندامەکانی تر بەهێز و پتەو نییە، ئینجا ئەو کەم و کورتیەیان بۆ هۆکاری بۆماوەیی، یان بۆ گەشەکردنی نائاسایی دەگەڕێتەوە. ئادلەر ئەوەشی ڕوون کردەوە کە ئەو کەسەی کەم و کورتی لە بەشێکی جەستەیی هەبێت، ئەوا هەوڵدەدات لە

ڕێگەی ئیشکردن و چالاکی و ڕاهێنانی بەردەوامەوە قەرەبووی ئەو بەشەی بکاتەوە و بەهێزی بکات. بۆ ئەم مەبەستەش ئادلەر کەسێکی وەک «دیموستین» بە نموونە دەهێنێتەوە، کە چۆن لە قۆناغی منداڵیدا زمانی تەتەڵەی دەکرد و بەزەحمەت قسەی دەکرد، بەڵام دواجار لە ئەنجامی ڕاهێنان و چالاکی بەردەوامەوە بوو بە گەورەترین گوتاربێژی جیهانی. هەروەها نموونەیەکی تریش کەسێکی وەک «تیودر ڕۆزڤێلت»ە کە لە منداڵیدا زۆر لاواز و بێدەسەڵات بوو، کەچی لە ئەنجامی ڕاهێنان و چالاکی بەردەوامەوە گەشەی بەخۆی دا و بوو بە پیاوێکی زۆر بەهێز و پتەو، دوای ئەوەی ئادلەر کتێبێکی لە بارەی (کەم و کورتی جەستەیی) بڵاوکردەوە، ئیتر پەرەی بە بیرۆکەی (کەم و کورتی جەستەیی و ئەندامی)دا و گەیشتە ئەو بڕوایەی کە ئەم نوقستانی و کەم و کورتییە هەموو لایەنە دەروونی و کۆمەڵایەتییەکانیش دەگرێتەوە، کە لە ئەنجامی هەستکردن بە ناکاملی و باش جێبەجێنەکردنی کار و چالاکییەکان سەرهەڵدەدات، بۆ نموونە منداڵ هەستکردن بەکەمی دەیجوولێنێ و پاڵی دەنێت، بۆ ئەوەی بە ئاستێکی بەرز لە گەشەکردن بگات. ئینجا کاتێکیش دەگاتە ئەو ئاستە، دووبارە ئەو هەستکردن بە کەمییە پاڵی پێوە دەنێ و دەیجوولێنێ بۆ ئەوەی بە ئاستێکی بەرزتر بگات، بەم شێوەیە بەردەوام مرۆڤ لە ڕێگەی ئەو هەستکردن بە کەمییەوە بەرەو پێشەوە هەنگاو دەنێت، بە بۆچوونی ئادلەر ئەم هەستکردن بەکەمییە نیشانەی نەخۆشی و نوقستانی نییە لە کەسایەتی مرۆڤدا، بەڵکو ئەمە هۆکار و سەرچاوەی هەموو ئەو پێشکەوتنانەیە کە مرۆڤ بەدەستیان دەهێنێ، بەڵام هەندێک جار لە ئەنجامی پەروەردەی هەڵەی وەک (نازدار بەخێوکردنی منداڵ و گرنگی پێدانی زیاد لە پێویست یانی سووکایەتی پێکردن و کەمکردنەوە لە نرخی منداڵ و پشتگوێ خستنی) زیادەڕۆیی لەم هەستکردن بە کەمییەدا دەکرێت و زیانی گەورە بە کەسایەتی دەگەیەندرێت و دوورنییە ببێتە هۆی سەرهەڵدانی هەندێک نەخۆشی و گرفتی دەروونی وەک (گرێی هەستکردن بەکەمی) یان (گرێی قەرەبووکردنەوەی زیاد لە پێویست)، بەڵام لەبارودۆخی ئاساییدا هەستکردن بە کەمی، یان هەستکردن بە کەم و کورتی بە گەورەترین و گرنگترین هێزی پاڵنەر لەلای مرۆڤ دادەنرێت. واتە پێداویستی زاڵبوون بەسەر کەم و کورتییەکان پاڵ بە مرۆڤەوە دەنێت وەک چۆن حەز و ئارەزووی سەرکەوتن بۆ لای خۆی ڕایدەکێشێت.

گرنگیدانی کۆمەڵایەتی

لەسەرەتا، ئادلەر ڕووبەڕووی ڕەخنەی زۆر توند بووەوە، لەبەر ئەوەی کە وای بۆ دەچوو سروشتی مرۆڤ شەڕخوازە و بەدوای هێز و پاوانکردندا وێڵە، سەرەڕای گرنگیدانی بە پاڵنەرە خۆپەرستیەکانی مرۆڤ و پشتگوێ خستنی پاڵنەرە کۆمەڵایەتیەکان.

هەندێک لە نەیارانی ئادلەر لەو بڕوایەدابوون کە (هەوڵدان و کۆشش بۆ سەرکەوتن)ی ئادلەر وەک هاواری جەنگ وایە کە مرۆڤە سۆپەرمانەکەی نیتشە دەیکات، هەروەها باشترین و بەوەفاترین هاوڕێی دروشمی (مانەوە بۆ باشترین)ەکەی داروینە، لەبەر ئەو ڕەخنە و تیر و توانجانە ئادلەر زیاتر پەرەی بە بۆچوونەکانی لەبارەی مرۆڤدا و بۆ ئەوەی فاکتەری (گرنگیدانی کۆمەڵایەتیش) لە خۆی بگرێت. هەرچەندە (گرنگیدانی کۆمەڵایەتی) چالاکی و بابەتەکانی وەک (هاوکاری) پێوەندی هاوبەش و کۆمەڵایەتی، لاساییکردنەوەی کۆمەڵایەتی و سۆز و خۆشەویستی و بەزەیی...تاد، لەخۆ دەگرێت، بەڵام ماناکەی لەلای ئادلەر زۆر لە ئەوە بەرفراوانترە. بە بڕوای ئادلەر مانای کۆتایی و سەرەکی (گرنگیدانی کۆمەڵایەتی) بریتییە لە هاوکاری و یارمەتیدانی تاک بۆ کۆمەڵەکەی بۆ ئەوەی بە ئامانجی خۆی بگات، کە ئەویش کۆمەڵگایەکی تەواو بێکەم و کورتیە، ئادلەر لەم بارەیەوە دەڵێت: (گرنگیدانی کۆمەڵایەتی بریتییە لە قەرەبووکردنەوەی ڕاستەقینەی هەموو ئەو کەم و کورتیە سروشتیانەی کە تاکەکانی ڕەگەزی مرۆڤ بەدەستیانەوە دەناڵێنن و ئەم قەرەبووکردنەش ڕاکردن لە دەستی نییە و هەردەبێت بێت).

هەرکەسە و شێواز و ستایلی تایبەت بەخۆی هەیە بۆ گەیشتن بە کەمال و سەرکەوتن

هەندێک لە نەیارانی ئادلەر لەو بڕوایەدابوون کە (هەوڵدان و کۆشش بۆ سەرکەوتن)ی ئادلەر وەک هاواری جەنگ وایە کە مرۆڤە سۆپەرمانەکەی نیتشە دەیکات

مرۆڤ هەر لە یەکەم ڕۆژی لە دایکبوونیەوە لەناو چوارچێوەیەکی کۆمەڵایەتیدا دەژی و زۆربەی دابینکردنی پێداویستیەکانی پەیوەستە بە کەسانی ترەوە. یەکەمین شێوەی پێوەندی و هاوکاریکردنی کۆمەڵایەتی بریتییە لە پێوەندی نێوان دایک و منداڵ، دواتریش تۆڕی پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی بەرفراوانتر دەبێت و لە ئەنجامی هاوکاری و پێوەندی هاوبەش کەسایەتی دروست دەبێت و زۆربەی پێداویستیەکانی (هەوڵدان و کۆششی بۆ سەرکەوتن) بۆ دابین دەکرێت. بەم شێوەیەش (هەوڵدان و کۆشش بۆ سەرکەوتن) مۆرک و خاسیەتی کۆمەڵایەتی وەردەگرێت و نموونەی باڵا و ئامانجەکانی کۆمەڵگا جێگای خۆپەرستی و بەرژەوەندی تایبەتی دەگرێتەوە. واتە لە ڕێگەی کارکردن بۆ بەرژەوەندی گشتی، مرۆڤ قەرەبووی کەم و کورتیە تاکی و تایبەتیەکانی دەکاتەوە. کەواتە ئادلەر بەلایەنگری دیموکراسیەت و دادوەری کۆمەڵایەتی دادەنرێت.

بە بڕوای ئادلەر (گرنگیدانی کۆمەڵایەتی) بۆماوەییە و مرۆڤ هەر لەکاتی لە دایک بوونەوە بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتیە نەک لە ڕێگەی پەروەردە و بە کۆمەڵایەتیکردن و فێربوونەوە ببێت بە بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتی، بەڵام ئەم ئامادەباشییە بۆماوەییە وەک هەموو ئامادەباشییەکانی تر هەر لەخۆیەوە گەشە ناکات، بەڵکو پێویستی بە کەشوهەوای گونجاو و ڕاهێنان و ئاراستەکردن هەیە. هەر لە ئەنجامی ئەم بڕوایەی بە پەروەردە و فێرکردن بوو کە کاتێکی زۆری خۆی بۆ (ڕێنماییکردن و چارەسەرکردنی منداڵان و چاککردنی بارودۆخی قوتابخانەکان و بەکارهێنانی شێوازی ڕاست و دروست لە پەروەردەکردنی منداڵدا) تەرخان کرد.

شێوازی ژیان

ئەمە دروشمی تیۆری کەسایەتییە لەلای ئادلەر و بابەتێکە بەردەوام لە نووسینەکانی ئادلەر دووبارە دەبێتەوە، هەروەها یەکێکیشە لە خەسڵەت و مۆرکە دیارەکانی تیۆرەکەی. شێوازی ژیان بریتییە لەو پرانسیپی سیستەمەی کە لە ڕێگەیەوە کەسایەتی تاک کار و فەرمانەکانی جێبەجێ دەکات، واتە ئەو هەمووەیە (الكل) کەوا فەرمان بەسەر بەشەکاندا دەکات و ئەو پرانسیپەشە کە تاکایەتی و تایبەتمەندێتی کەسەکانمان بۆ لێک دەداتەوە، لەبەرئەوەی هەرکەسە و خاوەنی شێوازی ژیانی تایبەتی خۆیەتی، واتە دوو کەس نییە یەک شێوازی وەک یەکیان هەبێت، باشە دەبێت ئادلەر مەبەستی ورد و تایبەتی لەم چەمکە چی بێت؟ لە ڕاستیدا وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە زۆر زەحمەت و دژوارە، لەبەر ئەوەی ئادلەر لەبارەیەوە زۆری باس کردووە، سەرەڕای ئەوەش زۆر شتی جیاواز و هەندێک جار دژ بەیەکیشی لەبارەی وتووە، هەروەها زۆر زەحمەتیشە بتوانرێت جیاوازی لەنێوان شێوازی ژیان و چەمکێکی تر ئادلەر کە ئەویش (خودی داهێنەر)ە بکرێت. بە بۆچوونی ئادلەر، هەموو کەس هەمان ئامانجیان لە ژیاندا هەیە، ئەویش سەرکەوتنە، بەڵام سەدان بگرە هەزاران ڕێگا و شێوازی جیاجیا بۆ گەیشتن بەو ئامانجە هەیە و لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆڕدرێت.. بۆ نموونە یەکێک دەیەوێت لە ڕێگەی گەشەپێکردنی توانستە عەقڵیەکانیەوە سەرکەوتوو بێت، بەڵام یەکێکی تر هەموو هەوڵ و کۆششەکانی بۆ کەمالی ماسوولکەیی و سەرکەوتن لە بواری جەستەیی تەرخان دەکات. واتە شێوازی ڕۆشنبیر جیاوازە لە شێوازی کەسێکی وەرزشوان. لە ژیان هەریەکەیان شێوازی تایبەت بەخۆیان هەیە، بۆ نموونە مرۆڤی ڕۆشنبیر دەخوێنێ و دەخوێنێتەوە و شەیدای کتێبە و زیاتر حەز بە تەنیایی و دانیشتن لە کتێبخانە دەکات ئەگەر بەراورد بکرێت بە مرۆڤێکی وەرزشوان و چالاک کە زۆربەی کاتی خۆی بەڕاکردن و ڕاهێنان و چالاکی وەرزشی جۆراوجۆرەوە خەریک دەکات، واتە سەرجەم ڕەفتار و هەڵسوکەوتەکانی تاک لە شێوازی ژیانیەوە هەڵدەقوڵێت

و سەرچاوە دەگرێت و ئەم هەمـوو شتـانە هەست و درک پێدەکـات و دەیانپـارێزێت کـە لەگـەڵ شـێـوازی ژیانیـدا دەگونجێت، ئەو شتانەش پشتگوێ دەخـات کە لە تەک ئەو شـێـوازەیدا چونیـەک نییـە. بە بۆچوونی ئادلەر شـێـوازی ژیـان لە سـەرەتای ژیانـدا واتە لە دەوروبەری تەمـەنی چوار پێنج سـاڵیـدا دروست دەبێت، ئیـتـر لەوکـاتەوە مـرۆڤ شـارەزایی و زانیـاری و ڕووداوەکـانی ژیان بەپێی ئەو شێـوازە تایبـەتی و دانسـقـەیەی خـۆی وەردەگرێت و مـامـەڵەیان لەگـەڵ دەکـات. بێگومـان ئەم شێـوازەش سەرچاوەی دروستبوون و وەرگرتنی زۆربەی ڕاوبۆچوون و ئاراستە و هەست و سۆزەکانی تاکن و زۆر زەحمەت و دژوارە بتوانرێت لە قۆناغەکانی تر شێوازی ژیان بگۆڕدرێت، هەرچەندە دەکرێت تاک ڕێگای نوێ بۆ گوزارشتکردن لە شێوازی ژیانی نوێی فێر ببێت، بەڵام تەنیـا بریتـیـیـە لە چەند نموونەیەکی دیار و ڕووکـەش و تایبـەتی و هەمـان شـێـوازی سـەرەکی و بنەڕەتی کـە لە سـەرەتای ژیـانـدا دروست بـووە. (غـنيـم ١٩٧٥، ص٥٤٤ - ٥٤٥).

لێرەدا پرسیـارێک دەکـرێت ئەویش ئەوەیە: باشە چی شێـوازی ژیان لەلای تاک دیاری دەکات؟ بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە ئادلەر دەڵێت، تاڕادەیەکی زۆر جۆری ئەو کەم و کورتیـانەی کە کەسەکە بەدەستیەوە دەناڵێنێت، شێوازی ژیان دیاری دەکات، ئیتر ئەو کەم و کـورتیـانە ڕاستی و واقـیـعی بێت یان وەهمی و دروسـتکراو بێت، چونکە شـێـوازی ژیان قـەرەبووکـردنەوەی کـەمـوکـورتیـەکی دیاریکراوە، بۆ نموونە ئەگەر منداڵێک جەستە و لەش و لارێکی لاواز و نەخۆشی هەبێت، ئەوا شـێـوازی ژیانی ئەو شـێـوە و چالاکـیـانە لەخۆ دەگـرێت کـە دەبنە هۆی پتەوکردن و بەهێزکردنی جەستە و ئەندامەکانی لەشی، هەروەها منداڵی دەبەنگ و نەزان هەوڵ و کۆشش دەکات لە پێناوی بەدەست هێنانی سەرکەوتنی عـەقڵی. ئادلەر لەو بڕوایەدابوو کە شێوازی ژیانی ناپلیۆن کە بریتی بوو لە داگـیـرکـردن و زوڵم و سـتـەم لە ئەنجـامی کـورتە باڵاییـەوە بووە، هەروەها سـۆز و پەرۆشی هیـتلەر بۆ دەستدرێژی سێکسی و کۆنترۆڵکردنی هەموو جیهان، لە ئەنجامی کەم و کورتی سێکسی و بێدەسەڵاتی بوو لەو بوارەدا. هەرچەندە لە سـەرەتادا ئادلەر خـۆی بڕوای بەم جـۆرە لێکدانەوەیە هەبوو، بەڵام دواتر بە گـومـانەوە سەیری دەکرد و بیری لە شێواز و لێکدانەوەی بەهێزتر و ئاڵۆزتر دەکـردەوە، تا گـەیشـتـە دۆزینەوەی پرانسـیپ و بزوێنەرێکی تر کە ئەویش (خودی داهێنەر) بوو.

خودی داهێنەر

کـاتێک ئادلەر چەمکی خودی داهێنەری دۆزیەوە، ئەو بڕوایەی لەلا دروست بوو، کـە ئەو گـەیشـتـۆتە دوا قـۆناغـەکـانی تەواو کـردنی تیـۆرەکـەی و ئەم (خـودی داهێنەر)ەی بە داینەمـۆ و بزوێنەری سـەرەکی کـەسایەتی مـرۆڤ. خـودی داهێنەریش وەک هەمـوو لایەن و چەمکەکـانی تری کـەسـایەتی چەمکێکی گـریمان و کورتکراو و ناوەکییە و زۆر زەحمەتە وەسف بکرێت و لە چوارچێوەی پێناسەدا دابنرێت، لەبەر ئەوەی تەنیا هەست بەکاریگەری و شـوێنەوارەکـەی دەکـەین و ناتـوانین خـۆی ببـینین، بەڵام ئادلەر لەو بڕوایەدایە کـە خـودی داهێنەر شتێکە و دەکەوێتە نێوان ئەو وروژێنەرانەی (المنبهات) کە کاریگەریان لەسەر مرۆڤ هەیە و ئەو وەڵامدانەوانەی کە ئەو مرۆڤـە لە بەرانبەر وروژێنەرەکـان دەیکات. واتە دەکەوێتە نێوان وروژێنەر و وەڵامدانەوەکان (المثیرات و الاسـتـجـابات). ناوەڕۆک و جـەوهەری چەمکی (خـودی داهێنەر) ئەوەیە کـە مـرۆڤ کـەسـایەتی خـۆی دروست دەکات و لە ماددەی خاو و سەرەتایی بونیادی دەنێ. بە بۆچوونی ئادلەر (خـودی داهێنەر) وەک هەوێن وایە و کاریگەری لەسەر ڕاستی و ڕووداوەکانی جیهان هەیە و ئەم ڕاسـتـی و ڕووداوانە بۆ کەسایەتی خودی و یەکگرتووی بزوێنەری خاوەن جوولە دەگۆڕێ، کـە ئەم کـەسـایەتیـەش تایبـەتمەندێتی خـۆی هەیە و دانسقەیە و لە هەمان کاتیشدا شێوازی تایبـەت بەخۆی هەیە، واتە خـودی داهێنەر مـانا و تامـوچێـژ بە ژیان دەدات و لە هەمـان کـاتیـشدا ئامـانجی ژیان دەخـولقـێنێ و دواجـاریش ئەو شێواز و سـتایلەش دەخولقێنێ کـە لەڕێگەیەوە مـرۆڤ بەو ئامـانجە دەگات، بە واتایەکی تر

شێوازی ژیان بریتییە لەو پرانسیپی سیستمەی کە لە ڕێگەیەوە کەسایەتی تاک کار و فەرمانەکانی جێبەجێ دەکات

هیچ جیاوازیەکی ئەوتۆی لەگەڵ گیان (ڕۆح)ی کۆندا نییە.

بە کورتی دەتوانین بڵێین ئادلەر تیۆرێکی بۆ کەسایەتی مرۆڤ بونیاد نا کە جیاوازیەکی زۆر زۆری لەگەڵ بۆچوونەکانی مرۆڤ لە بارەی مرۆڤەوە هەبوو، لەبەر ئەوەی بەشێوەیەکی مرۆڤانە سەیری مرۆڤی دەکرد و لەو بڕوایەدابوو کە مرۆڤ خاوەنی زۆر خاسیەت و سیفاتی وەک (هاوکاری، داهێنان، دڵسۆزی بۆ کۆمەڵ)ە کە وای لە مرۆڤ کرد هەست بە کەرامەت و توانای مرۆڤانەی خۆی بکات، کە ئەمەش پێچەوانەی بۆچوونەکانی فرۆیدە لەبەر ئەوەی فرۆید بە چاوێکی نزم و نامرۆڤانە سەیری سروشتی مرۆڤایەتی کردووە. کەواتە بۆچوونەکانی ئادلەر لەگەڵ بۆچوونەکانی زۆربەی خەڵک یەک دەگرێتەوە، ئەوە کە مرۆڤ توانای ئەوەی هەیە ببێت بە گەورە و سەرداری چارەنووسی خۆی نەک بە کۆیلەی.

پلەی لەدایکبوون و کەسایەتی

بە بۆچوونی ئادلەر جیاوازی لەنێوان کەسایەتی منداڵانی خێزاندا بەپێی پلەی لە دایکبوونیان هەیە، واتە جیاوازی لەنێوان کەسایەتی نۆبەرەو ناوەنجی و بچووکدا هەیە. لەبەر ئەوەی هەریەک لەو منداڵانە ڕووبەڕووی مامەڵە و شێواز و شارەزایی و ڕووداوی جیاواز لە یەکتری دەبنەوە. بۆ نموونە منداڵی گەورە (نۆبەرە) هەتا منداڵی دووەم دەبێت، گرنگیەکی زۆری پێدەدرێت و دەبێت بە سەنتەر و چەقی گرنگیدانی دایک و باوک و کەسانی تر، بەڵام دوای ئەوەی منداڵی دووەم لە دایک دەبێت، ئەوا یەکسەر زۆر لەو گرنگی و پلە و پایەی خۆی لە دەست دەدات و دایک و باوک سەرباری ئەو، گرنگیش بە منداڵی دووەم (ناوەنجی) دەدەن، کە ئەم ڕووداوەش بەشێوازی جۆراوجۆر کار لە منداڵی دەکات، بۆ نموونە لەوانەیە ڕقی لە خەڵکی ببێتەوە، یان خۆی لە ڕووداو و شتی کتوپڕ و چاوەڕوان نەکراو بپارێزێت، یان هەست بە ئاسایش و دڵنیایی نەکات.

لەلایەکی تریشەوە منداڵی یەکەم توانای ئەوەی هەیە کە گرنگی بە ڕابردووی ئەوکاتە خۆشانە بدات کە خۆی تێیدا سەنتەری گرنگی پێدان و ڕێزگرتن بووە. بە بڕوای ئادلەر زۆربەی نەخۆش و خاوەن گرفتە دەروونیەکان و تاوانباران و سەرخۆشان لەو کەسانەن کە منداڵی یەکەمن (واتە نۆبەرەن)، بەڵام ئەگەر بێت و دایک و باوک بەزیرەکی و دانایی مامەڵە لەگەڵ منداڵی یەکەم بکەن و پێش ئەوەی منداڵی دووەم لەدایک بێت، ئامادەباشی ئەوەی لەلا دروست بکەن کە بتوانێت پێشوازی لە منداڵی دووەم بکات، ئەوا ئەم منداڵە نۆبەرەیە دەتوانێت وەک پێویست گەشە بکات و بەرپرسیاریەتی لە ئەستۆ بگرێت و کەسێکی ئاسایی بێت و لەلادان و سەرەڕۆیی دوور بکەوێتەوە، بەڵام منداڵی دووەم یان ناوەڕاست زیاتر خاوەن (طموح)ە و بەردەوام هەوڵ دەدات بەسەر برای گەورەیدا سەرکەوێت، سەرەڕای ئەوەش زیاتر حەز بە یاخیبوون و ئێرەیی و حەسوودی دەکات، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا توانای خۆ گونجاندنی باشترە لە هەردوو برای (گەورە و بچووکی). لە بەرانبەر ئەوەشدا ئادلەر لەو بڕوایەدایە کە منداڵی بچووک منداڵێکی نازدارە و دوور نییە لەدوای منداڵی گەورە ڕووبەڕووی لادان و سەرەڕۆیی و گرفت و نەخۆشی دەروونی ببێتەوە. ئەوە ماوە بڵێین کە زۆر توێژینەوە و لێکۆڵینەوە لەسەر ئەم بۆچوونانەی ئادلەر کراوە، بەڵام زۆربەی دەرئەنجامەکان لایەنگری ئەم بۆچوونانەی ئادلەر نین و بەو شێوەیە نییە کە ئەو بۆی دەچێت و کەسایەتی منداڵەکانی (یەکەم و ناوەڕاست و بچووک) شیتەڵ دەکاتەوە.

زۆر لە دەروونزانان لەو بڕوایەدان کە ئادلەر دامەزرێنەری ڕێبازی مرۆڤایەتییە لەبەر ئەوەی گرنگی زۆری بە هەوڵ و کۆششەکانی مرۆڤ داوە لەپێناوی هێنانە دی ئامانجە کۆمەڵایەتیە پۆزەتیڤەکان (الوقفي، ٢٠٠٣، ص٥٨٣)، سەرەڕای ئەوەش ئادلەر زۆر گەشبین بووە بەرانبەر چارەنووسی مرۆڤ و ئەو بڕوایەی هەبوو کە لەتوانای مرۆڤدایە کە بەرەو باشترین شێوەی ژیان بڕوات و کێشە و گیروگرفتەکان کەم ببێتەوە و ژیان خۆشتر بکرێت.